

na tyngde rättsapparaten och att brottet också hamnade i centrum för diskussionerna om dödsstraff under 1700-talet. Barnamord fick en symbolisk betydelse i 1700-talets samhällsdebatter. Man kan nästan tala om det i termer av moralpanik och debatten fick näring från många håll: från rädslan för ökande osedlighet och oron för sviktande befolkningstillväxt, från upplysningstidens definitioner av civiliserat och ociviliserat, från diskussioner om hur man på bästa sätt upprätthöll en god moral, samt från nya föreställningar om moderskap och kvinnlighet. För att bara nämna några. Barnamord som fenomen behandlades i rent juridiska sammanhang, men även i de framväxande rättsmedicinska diskurserna, i politiska och ekonomiska diskussioner och i såväl populärkulturella genrer som skillingtryck och visor som i finkulturens litteratur och opera. Detta gällde i stora delar av Europa, trots att barnamordsbrotten i praktiken utgjorde en mycket liten brottskategori. Samtidens uppmärksamhet kan tolkas mot bakgrund av att barnamord användes som ett sätt att lyfta fram och debattera sådant som uppfattades som allvarliga samhällsproblem, sådant som osedlighet, fattigdom, den traditionella rättsapparatusens bristande effektivitet eller kvinnors utsatthet i "husbondeväldet". Oavsett ståndpunkt, genre och sakfråga kunde barnamorden bli retoriskt effektiva vapen i argumentationen.

Nutiden har också visat den tidigmoderna tidens barnamord en till synes omtiverat stor uppmärksamhet. Men i själva verket finns goda skäl för det stora intresset. Frågor om barnamord kom som nyss nämnts in i stora delar av 1700-talets samhällsdebatt samtidigt som de berörde de mest intima delarna av enskilda mäns och kvinnors liv och de gällde liv och död. Genom att – som Mona Rautelin gör – studera barnamord som ett lokalt fenomen format av sociala, kulturella, politiska och ekonomiska faktorer, finns stora möjligheter att säga något väsentligt och nytt om 1700-talets samhälle: lokalt, socialt, kulturellt, politiskt

och ekonomiskt. Hon bidrar därmed till att fördjupa och problematisera vår bild av 1700-talets samhälle.

Karin Hassan Jansson

Stefan Rimm, *Vältalighet och mannafostran: retorikutbildningen i svenska skolor och gymnasier 1724–1807*, Örebro Studies in Education 32 (Örebro: Örebro universitet, 2011). 349 s.

Att vältalighet var en högt värderad förmåga i det svenska 1700-talets offentliga liv är väl känt. Att träning i konsten att tala och skriva intog en framskjuten plats i tidens undervisningsväsende står också klart. Men hur yttrade sig denna ställning och hur bedrevs skolundervisningen i retorik? Hur var undervisningen kopplad till tidens uppfostringsideal, liksom dess manlighetsformering och föreställningar om medborgarskap? Frågorna har tangerats tidigare i forskningen, men föremål för en samlad undersökning har de blivit först i Stefan Rimms avhandling *Vältalighet och mannafostran*, framlagd vid Örebro universitet hösten 2011. Övergripande syfte med denna undersökning är att granska hur retorikutbildningen i svenska skolor och gymnasier fungerade som medborgar- och mannafostran under åren 1724–1807, den drygt 80 år långa period då det svenska skolväsendet reglerades av 1724 års skolordning.

Avhandlingen, som framlags i ämnet pedagogik, är tillkommen inom ramen för Nationella forskarskolan i utbildningshistoria. Det har resulterat i ett flerskiktat angreppssätt, där läroplanshistoriska analyser av utbildningens innehåll kombinerats med analyser av bakomliggande ideologiska och genusmässiga ordningar, liksom av bestämmande yttre faktorer som skol- och klassorganisation, relation till akademi och vetenskapssamhälle, tillgång till och utformning av läromedel samt rekrytering

av lärare och elever. Frågan om retorikutbildningens innehåll och syfte studeras alltså i påfallande brett perspektiv.

Bredden speglas i det källmaterial som Rimm utnyttjat: förutom själva skolordningstexten från 1724 (vilken märkligt nog aldrig utgavs i tryckt form) har han granskat några av tidens läroböcker i retorik, i synnerhet den holländske humanisten Gerhardus Johannes Vossius i Sverige flitigt utgivna *Elementa rhetorica* från 1600-talet, liksom annan samtida litteratur med anknytning till ämnet. Därtill har den flora av dokument som finns samlad i serien Årsböcker i svensk undervisningshistoria dammsugits på information. Den största insatsen vad gäller källmaterialet ligger dock i den genomgång av examensprotokoll, årsredogörelser och liknande dokument som författaren gjort i en rad stifts- och skolarkiv, liksom av de översikter rörande rikets skolundervisning från 1800-talets första år som finns samlade i Kanslersgilletts arkiv i Riksarkivet. Ur denna mängd handlingar har Rimm vaskat fram åtskilliga intressanta aktstycken som kompletterar skolordningens generella anvisningar med mer praktisknära inblickar i hur undervisningen bedrevs.

I fokus för avhandlingen står retorikundervisningens moralisk-pedagogiska funktioner. Den första huvuddelen av undersökningen, "Retorikens pedagogiska program", behandlar dock undervisningens uppläggning och hur dess delar förhöll sig till varandra. Utgångspunkt för genomgången utgör den antika retorikdidaktikens indelning i momenten *praecepta*, *lectio* och *exercitatio*, det vill säga teoretisk konstlära, läsning och egen tillämpning. Rimm behandlar momenten i var sitt kapitel.

Vad gäller den retoriska konstlärans föreskrifter eller *praecepta* skulle dessa enligt skolordningen inhämtas från Vossius lärobok, vilken som Rimm visar användes flitigt, låt vara att även andra läromedel tycks ha förekommit, trots skolordningens restriktioner. I den lilla boken presenterades talekonstens viktigaste

beståndsdelar (*inventio*, *dispositio*, *elocutio*, *pronuntiatio*). Tonvikten låg dock på stillärens troper och figurer, en utveckling som enligt Rimm förstärktes under 1700-talet. (Parentetiskt kan noteras att den i avhandlingen återkommande beskrivningen av *elocutio* som "språkets klädedräkt" bygger på ett missförstånd: den i skolretoriken brukliga klädnadsmetaforen förutsätter att det är stoffet, *res*, som kläs i för den retoriska situationen lämpliga ord, *verba*.) Enligt Rimm inlärdes konstlärans föreskrifter enligt den så kallade erotematiska metoden, katekesliknande frågor och svar med sikte på att träna in de olika retoriska greppens formella definitioner.

Jämsides med studiet av teoretiska föreskrifter skulle eleverna studera förebildliga texter, i första hand sådana författade av romerska auktorer som Cicero, Cornelius Nepos och Ovidius. Texterna lästes till en början med fokus på latinets ordförråd, fraseologi och syntax, men efterhand uppmärksammades även bruket av troper och andra retoriska prydnader – då i anslutning till Vossius definitioner av dem. Därtill beaktades naturligtvis texternas sakinnehåll, vilket ofta var sådant att det föranledde historiska och moraliserande lärdomar.

Slutligen skulle eleverna själva tillämpa det de lärt sig i skriv- och talövningar av skilda slag. Vad gäller de förstnämnda skiljer Rimm mellan *themata* och *exercitia stili*: bestod de förra av enklare översättningar från svenska till latin utgjordes de senare av variationer och imitationer och förekom först på gymnasienivå. Han finner likheter mellan övningarna och den klassiska retorikens traditionella övningsserie, de så kallade *progymnasmata* – en benämning som möter i källmaterialet – men kommer till slutsatsen att de antika övningarna inte brukades i skolorna eller i vart fall i mycket begränsad utsträckning. Fokus för elevernas skrivande låg i allt väsentligt på tränandet av förmågan att uttrycka sig korrekt på latin, och i den mån de fick träna retoriska färdigheter

som att bygga upp argumenterande framställningar tycks det ha skett inom ramen för gymnasiernas disputation- och orationsövningar. Också i skrivövningarna låg tonvikten på formuleringsfärdighet.

I undersökningens andra huvuddel, "Skolretorik och mannafostran", fokuseras undervisningens moralisk-pedagogiska innehåll. Vilka ideal presenterades, vilka identiteter syftade de till att frambringa och hur kan de förstås i en vidare samhällskontext? Idealen formulerades genom dygdeläran, vilken den antika retoriken var nära förknippad med, och var målet för den tidigare beskrivna språkträningen retorisk färdighet var målet här dygd. Egenskaper som framhölls var gudfruktighet, flit, lydnad och inre disciplin, vilka kontrasterades mot laster som gudlöshet, lättja, självsvaldighet och egennyttia. I en granskning av Vossius exemplifiering av stillärens figurer visar Rimm hur de antika exemplen var valda så att de befordrade elevernas moraliska fostran samtidigt som de lärde ut olika retoriska konstrepp. Ett annat material som får tjäna till att belysa undervisningens moralpedagogiska innehåll är ett par övningsböcker med korta latinöversättningar från slutet av 1780-talet, vilka även de ger prov på hur språkträningen utnyttjades för att inpräglade lämpliga moraliska attityder.

Grundläggande för undervisningens moralpedagogik var elevens fostran till man, liksom till lärd och medborgare. Till det antikt förankrade manlighetsideal (*vir bonus*) denne skulle insocialiseras i genom retorikundervisningen hörde att vara en retoriskt aktiv medborgare, kapabel att axla offentliga roller som lärare, präst och ämbetsmän. Rimm noterar hur undervisningen var utformad för att få eleverna att identifiera sig själva som tillhöriga lärostandet och på så sätt tjänade till att reproducera skolan som institution. Samtidigt utgjorde skolorna själva ett samhälle i miniatyr, ett retoriskt rum där eleverna metodiskt tränades för de roller som de i framtiden förväntades spela i periodens hierarkiskt ordnade

representativa offentlighet. Rimm ger exempel på hur denna identitetsformering skedde i konkurrens med andra sociala grupper i lokalsamhället, ibland på mycket handgripligt sätt. Är den första huvuddelen av undersökningen inriktad på själva språkstudiet vidgar den senare perspektivet och placerar in retorikutbildningen i en bred social kontext.

Sammantaget ger avhandlingen en både bred och detaljrik bild av 1700-talets retorikundervisning. För den som är något förtrogen med äldre tiders skolväsende är åtskilligt bekant, men avhandlingen tillför viktig ny kunskap och då någon samlad analys av tidens retorikundervisning inte förelegat tidigare har den också ett obestridligt värde som sådan. Inte minst värdefull är kombinationen av läroplanshistorisk analys och analys av undervisningens moralpedagogiska innehåll, vilken fördjupar förståelsen av hur nära den formellt inriktade språkträningen var förbunden med uppgiften att bibringa eleverna önskvärda värderingar och attityder, vad som i dag kallas skolans värdegrundsarbete.

Rimms analys av retorikutbildningens uppläggning är klargörande och visar med all önskvärd tydlighet hur stor del av den som kretsade kring uppgiften att få eleverna att hjälpligt behärska latin. Samtidigt ställer den frågor och öppnar för alternativa tolkningar. En fråga gäller vad som närmare avses med den i avhandlingen centrala benämningen "retorikutbildning", liksom dess relation till 1700-talets egen förståelse av förhållandet mellan skolans olika discipliner. Rimm noterar helt riktigt att periodens skolundervisning inte var ämnesindelad och att undervisningen i konsten att skriva och tala involverade ett flertal ämnen, vilket gör att en avgränsning till en viss disciplin skulle bli godtycklig och anakronistisk. Det retorikbegrepp han laborerar med är också avsiktligt inkluderande och omfattar såväl de traditionella trivialkonsterna grammatik, logik och retorik som moralfilosofi och historia, ämnen

som gick sömlöst i varandra i undervisningspraktiken. Detta är gott och väl. Till saken kan dock läggas den studerade periodens eget begrepp för just detta var "värtalighet" eller *eloquentia*: medan retoriken som disciplin var inriktad på *persuasio* eller övertygande stod det för den praktiska färdigheten att uttrycka sig på ett korrekt, verkningsfullt och moraliskt legitimt sätt. Naturligtvis behöver inte den analytiska terminologin spegla studieobjektets begreppsbruk, men hade Rimm tydligare relaterat till *eloquentia* som mål för tidens skolutbildning hade han redan på förhand haft en begreppslik ram för samspelet mellan olika discipliner i skolans undervisning.

Att retorikutbildningen endast i marginell utsträckning kretsade kring övertygandets konst framgår klart av den läroplanshistoriska analysen, i vilken Rimm eftertryckligt visar hur stor del av undervisningen som ägnades åt att lära eleverna att skriva och tala på latin. Den disciplin som dominerade skolarbetet var i realiteten grammatiken, till vilket retoriken fogades som ett komplement först i de högre klasserna. En sak Rimm kunde ha framhållit är att det är i detta perspektiv som man bör förstå tidens starka fokusering av *elocutio*, såväl i studiet av retorikens konstlära som i läsningen av de klassiska författarna: identifierandet av olika figurer och troper var ju den del av retoriken som låg närmast grammatiken och anslöt nära till den språkliga analysen av de klassiska författarna. Att stilläran ställdes i fokus behöver alltså inte förstås som uttryck för en medveten inskränkning av retorikens konst till *elocutio*, utan av läroplanens starka inriktning på latinsk språkfärdighet. En annan konsekvens av detta var att tidens språkdiraktiska läspraxis tenderade att skjuta frågor om textstruktur och argumentation åt sidan till förmån för studiet av formella egenskaper på ord- och meningsnivå. Att det faktum att retoriken introducerades via stilläran bör förstås mot bakgrund av undervisningens starka inriktning mot grammatiken sågs inte uttryckligen av Rimm men framgår

tydligt av hans analys. Här hade slutsatserna alltså kunnat vässas något.

I sin analys beskriver Rimm konstläran som primär i förhållande till läsningen: enligt hans tolkning av läroplanen skulle eleverna först lära sig de olika figurernas form och definition för att därefter identifiera dem i de antika texterna samt själva tillämpa dem eget i skrivande och talande. I anslutning härtill karakteriserar han på flera ställen i avhandlingen läsningen som ett komplement till det retoriska regelstudiet, vilket sägs ha utgått från läroböcker som Vossius. Frågan är dock om undervisningen verkligen gick till på detta sätt. Med tanke på skolretorikens fasta förankring i renässanshumanismen förefaller det mer sannolikt att det förhöll sig tvärtom och att det var läsningen som utgjorde bas för undervisningen, så att inläringen av såväl grammatik och retorik tog sin utgångspunkt i de antika texterna. Flera uttalanden i källmaterialet pekar i denna riktning (till exempel på sidorna 147 f. och 177 f.), men det antyds också Vossius genomgång av *elocutio*, där den formella förklaringen av respektive figur åtföljs av ett eller flera exempel hämtade just från de texter som brukade läsas i skolorna. I stället för att som Rimm se läsningen som ett komplement till och stöd för teoristudiet finns det alltså skäl att tro att det var teoristudiet som utgjorde stöd för analysen av de lästa texterna. På denna punkt bör alltså hans rekonstruktion av skolans praktiker ifrågasättas: att studiet av retorikens *praecepta* beskrevs som primärt i dåtida läroplanssammanhang betyder inte att det också fungerade så i undervisningspraktiken.

Avslutningsvis konstaterar Rimm att utbildningen i retorik omfattade betydligt mer än de veckotimmar som i läroplanen var avsatta för detta ämne. Banden till övriga delar av utbildningen var många och nära, och i praktiken fungerade skolretoriken som ett nav kring vilken stora delar av skolundervisningen kretsade. Avhandlingen bekräftar såtillvida den hävdvunna bilden av värtalighetsträningens centrala

position i tidens skolor. Samtidigt relativiserar den denna bild genom att göra klart vilken perifer roll retoriken spelade som övertygandets konst. Tonvikten låg i stället på att vänja eleverna att skriva och tala på ett socialt accepterat sätt, identifiera sig med bestämda sociala roller och införliva de moraliska attityder som var förknippade med dem.

Nils Ekedahl

Martin Wählberg, *La scène de musique dans le roman du dix-huitième siècle* (Trondheim: Norges teknisk-naturvitenskapelige universitet, 2011). 391 pp.

Among the considerable examples of the intersection of music and French literature, one thinks of everything from the use of recurring turns of phrase as something of a musical refrain in the staged works of Samuel Beckett, for instance in *Oh les beaux jours* (1963), to scenes of music making as sites of temptation and seduction, for instance in *Les liaisons dangereuses* (1782) of Choderlos de Laclos. There is also the considerable history of the musical tableau in French literature, particularly in the eighteenth century, as represented in the works of Denis Diderot, Jacques Cazotte, Isabelle de Charrière, Sophie Cottin, and Germaine de Staël. It was Diderot himself who first used the word *tableau* in its modern sense, to describe a scene that arises naturally from within the course of a narrative, affecting the disposition of both the characters on stage or inscribed in the novel, and those on the outside, looking in or reading. The particular poignancy of the musical tableau, or the tableau involving characters who play musical instruments or sing, took on added depth in the French novel of the eighteenth century, where it played into the considerable discourse of *sensibilité* and affect that pervaded French social consciousness in these years.

In a sense it is from this considerable history of the musical tableau, inscribed in the French novel, that Martin Wählberg takes his cues in his dissertation on the musical scene in the French novel over the long eighteenth century. Careful at the outset to distinguish his research from that on tableaux and tableau theory, as exemplified in the work of Angelica Goodden (“‘Une peinture parlante’: The Tableau and the Drame’, *French Studies* 38/4, pp. 397–413), Pierre Frantz (*L'esthétique du tableau dans le théâtre du XVIIIe siècle*, Perspectives littéraires, Paris: Presses universitaires de France, 1998), and Tili Boon Cuillé (*Narrative Interludes: Musical Tableaux in Eighteenth-Century French Texts*, University of Toronto Romance Series, Toronto: University of Toronto Press, 2006), Wählberg defines the musical scene, derived from the *scène* in use in the theater, as a situation, a distinct part, or an episode in the novel in which music is integrated into the narrative, whether as part of a performance on the part of one or more characters, as a scene of musical instruction, as a debate structured around the attributes of music itself, or as an instance of the insertion of an actual piece of printed music into the text of the novel. The variety of contexts for the musical scene included, but was not limited to, the lesson, the concert, and the rehearsal, and could draw on musical repertoire from the opera as equally as the mass. The dissertation shows that scenes in which songs were performed by characters in the novel were not only sites of marked sentimentality and affect, but were, in many cases, instances of the appearance of printed lyrics and music within the text, making the novel itself a multimedia work of art, an *opéra en miniature* containing narrative related to the musical scene as well as that music itself. Wählberg points out that this does not constitute a new genre for the novel, but rather an independent technique at work in novels over the course of the eighteenth century. He claims that the source of this musical and literary trend was